

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітній ступень магістр
на тему:

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ
ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ**

Виконала: студентка II курсу, 261 групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Черінько Анастасія Сергіївна

Керівник:
канд. пед. наук, доцент Матрос О.О.

Рецензент:
доктор філософії, доцент Моргай Л. А.

Умань – 2022

Зміст

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи соціальної роботи з дітьми та підлітками, які проявляють девіантну поведінку.....	7
1.1. Сутність ключових понять досліджуваної проблеми.....	7
1.2. Загальна характеристика основних підходів, принципів, форм та методів удосконалення роботи з підлітками девіантної поведінки.....	12
1.3. Напрями соціальної роботи з дітьми та підлітками девіантної поведінки в освітньому середовищі.....	16
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. Практичне дослідження проявів девіантної поведінки дітей і підлітків в освітньому середовищі.....	24
2.1. Організація дослідження проявів девіантної поведінки у дітей та підлітків.....	24
2.2. Аналіз результатів діагностики проявів девіантної поведінки.....	27
2.3.Профілактична робота з дітьми і підлітками девіантної поведінки.....	31
Висновки до другого розділу.....	35
Висновки.....	37
Список використаної літератури.....	39
Додаток А.....	45
Додаток Б	48

Вступ

Актуальність теми. Наразі складною проблемою підростаючого покоління є проблема антисоціальної поведінки дітей та підлітків. Серед учнів все більше стає дітей, які не піддаються вихованню. Тому такі прояви у дітей розрізняють нестандартною або девіантною поведінкою.

Суспільство завжди надає особливої уваги проблемі поведінки людей, яка не відповідає встановленим соціальним нормам. Релігія, література, мистецтво, наука, філософія з різних боків розглядають і оцінюють це явище. Соціальна норма знаходить своє втілення в законах, традиціях, звичаях, тобто у всьому тому, що стало звичкою, увійшло в спосіб життя більшості населення. У суспільстві відхилення в погану сторону засуджується, а в гарну - схвалюється. Люди навіть не намагаються зрозуміти чим саме викликана поведінка, яка не відповідає нормам.

Сьогодні в Україні є відповідні нормативно-правові документи, які регламентують роботу соціального працівника з «важкими» дітьми, а саме:

Конституція України, Закон України „Про освіту” від 05.09.2017 р.; Декларація прав людини від 20.11.1959 р.; Конвенція ООН „Про права дитини” від 20.11.1989 р.; Національна програма «Діти України, Концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008-2017 рр.

Труднощі в засвоєнні та пристосуванні до існуючих норм соціального життя або труднощі в дозволі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя й здоров'я дитини. Це насамперед проблеми, пов'язані з неадекватною та девіантною поведінкою, дезадаптацією дітей і підлітків у соціальному середовищі. Дурна компанія, кримінальний контакт, перебування на обліку в поліції: вживання дітьми алкоголю, наркотиків, поширення певних субкультур веде до дезадаптації

до норм соціального життя в колективі і, як наслідок, до самотності, дефіциту спілкування.

Стан дослідження проблеми. У сучасних умовах протиправна та асоціальна поведінка набуває масового характеру і часто сприймається як раціональний та загальноприйнятий стиль життя. Не випадково, що за останнє десятиріччя статистика фіксує катастрофічне зростання молодіжної ігроманії, наркотизації та алкоголізації, суїцидальної поведінки підлітків. Але ж саме позиція молодого покоління передбачає напрямок і темп процесів модернізації українського суспільства, тому соціальна поведінка дітей і підлітків виступає, як об'єкт соціальних досліджень, які, в свою чергу, набувають для сучасної України особливої актуальності, тому що у динаміці останніх років масштаби молодіжної девіації набули розмірів, які загрожують соціальній безпеці в цілому.

У сучасній соціальній педагогіці проблему девіантної поведінки досліджували такі науковці як О. Безпалько, А. Капська, О. Карпенко, С. Курінна, В. Крижко, І. Зверєва, М. Лавриченко, С. Максименко, Т. Титаренко, С. Харченко та ін..

Необхідність наукової розробки обраної проблеми, її глибокого й послідовного розв'язання на рівні соціальної теорії та практики зумовили вибір теми магістерської роботи: «Соціальна робота з профілактики девіантної поведінки серед дітей та підлітків».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати основні підходи, принципи, напрями, форми і методи роботи з дітьми і підлітками девіантної поведінки та експериментально перевірити ефективність тренінгової програми щодо дослідження проблематики.

Об'єкт дослідження – діти та підлітки в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – процес профілактики девіантної поведінки дітей і підлітків в освітньому середовищі.

Відповідно до мети було сформовано такі **завдання дослідження**:

- 1) обґрунтувати форми та методи соціальної роботи з дітьми і підлітками девіантної поведінки;
- 2) висвітлити напрями роботи соціального працівника з дітьми і підлітками девіантної поведінки у закладах загальної середньої освіти;
- 3) обґрунтувати програму дослідження проявів девіантної поведінки серед дітей і підлітків в освітньому середовищі.
- 4) здійснити аналіз результатів дослідження проявів девіантної поведінки дітей і підлітків в закладах загальної середньої освіти.

Методи дослідження: теоретичні – спостереження, аналіз документації, теоретичний аналіз літератури, теоретичне обґрунтування та моделювання соціальної роботи з дітьми і підлітками девіантної поведінки; емпіричні – анкетування, опитування, тестування, бесіди та ін.

Експериментальна база дослідження. Проводилась на базі Уманської ЗОШ I-III ступенів № 4 Уманської міської ради Черкаської області серед учнів 5-9 класів.

Практична значущість результатів дослідження полягає у виробленні практичних рекомендацій щодо профілактики девіантної поведінки серед дітей та підлітків в освітньому середовищі.

Матеріали дослідження можуть використовуватися в розробці спецкурсів із соціальної роботи для студентів закладів вищої освіти, які готують фахівців соціальної сфери, а також у практичній діяльності працівників освітніх закладів, соціальних працівників та громадських організацій тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлювалися у виступах на конференціях і семінарах різного рівня, а саме: *всеукраїнські*: «Інноваційна діяльність педагога в сучасному освітньому просторі» (23 листопада 2017р., м. Умань); «Соціально-педагогічні чинники становлення і розвитку особистості дитини в

сучасному освітньому просторі» (15 квітня 2019р., м.Умань); «Педагогічна спадщина Софії Русової та сучасні проблеми реформування національної освіти в Україні» (18-19 лютого 2021р., м. Умань).

Структура роботи. Магістерська робота, складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, 2 додатка на 5 сторінках. Загальний обсяг роботи – 50 сторінок. Основний текст – 34 сторінки.

РОЗДІЛ І

Теоретичні основи соціальної роботи з підлітками, які проявляють девіантну поведінку

1.1. Сутність ключових понять досліджуваної проблеми

Підлітковий вік, на думку А. Капської, охоплює період від 11-12 до 14-15 років, що відповідає середньому шкільному вікові, тобто 5-9 класам сучасної школи. У цей період в особистості дитини відбуваються складні і суперечливі зміни, на підставі чого його ще називають важким, критичним, перехідним. Така оцінка зумовлена багатьма якісними змінами, які нерідко пов'язані з докорінним ламанням попередніх позицій, особливостей активності, інтересів і стосунків дитини.

Підлітковий вік В. Савчин і П. Василенко називають перехідним тому, що у цей період відбувається перехід від дитинства до юності, від незрілості до зрілості. Ця особливість проявляється в фізичному, розумовому, моральному, соціальному та духовному розвитку особистості [2, с. 192].

У наукових працях вчені зазначають, що у підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом.

У роботі з підлітками дорослі повинні зважати на основні новоутворення, оскільки вони тісно пов'язані із суперечностями цього віку, розв'язання яких є поступом у розвитку особистості [2, с. 195].

Підліток прагне до філософських узагальнень, для нього характерні перепади настрою, категоричність висловлювань і суджень, бажання бути визнаним та оціненим іншими, яке поєднується з показною незалежністю. Прояв брутальності й безцеремонності щодо інших людей поєднується з

неймовірною власною вразливістю, перепадом очікувань: від ейфорії до похмурого песимізму.

Збільшується вразливість підлітка щодо оцінки іншими його зовнішності, здібностей, сили, вмінь. Така чутливість поєднується з надмірною самовпевненістю, зневагою до суджень дорослих.

Саме тому виникає підлітковий комплекс, який характеризується занепокоєнням, тривогою, схильністю до різких коливань настрою, негативізмом, конфліктністю, суперечливими почуттями та агресивністю.

Підлітковий вік – найвразливіший для виникнення різноманітних порушень і водночас найбільш сприятливий для опанування норм дружби [3, с. 5].

Поведінку особистості загалом можна розглядати як взаємодію з довкіллям, опосередковану її зовнішньою і внутрішньою активністю у формі цілеспрямованої послідовності вчинків. При цьому кожний вчинок особистості являє собою свідому дію, акт морального самовизначення, в якому людина стверджує себе як особистість у ставленні до іншої людини, самої себе, соціальної групи або суспільства, життя загалом.

Оцінка будь-якої поведінки передбачає порівняння її з певною нормою. При цьому за норму можна брати статистичну норму (особливості поведінки, що властиві більшості людей в соціумі), соціальну норму (моральні, правові, професійно-організаційні або інші вимоги до поведінки особистості), норми психічного здоров'я, норму особистісного розвитку тощо.

За результатами порівняння з нормою визначають нормальну (таку, що відповідає нормі) і аномальну девіантну поведінку особистості.

Девіантна поведінка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятої норми. Слід зазначити, що відхилення від цієї норми (девіації) у поведінці можуть кваліфікуватися як позитивні, так і негативні.

У разі позитивних девіацій йдеться про нестандартну особистість, для якої характерними є оригінальні, творчі ідеї, що мають суспільну значущість і, загалом, свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства.

Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча й може досить добре знати ці норми [1, с.4-5].

Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства, девіантна поведінка поділяється на кілька видів (за А. Капською): делінквентна поведінка; адиктивна поведінка; наркоманія; алкоголізм; токсикоманія; проституція; суїцидальна поведінка.

Девіантна поведінка має складну природу, обумовлену найрізноманітнішими чинниками, що перебувають в складній взаємодії та взаємовпливі.

Делінквентна поведінка — різновид девіантної поведінки, сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

Делінквент (правопорушник) — неповнолітній з соціальними відхиленнями у поведінці, який здійснює вчинки, заборонені діючим законодавством та іншими нормативними актами. Це в основному психічно і фізично здоровий учень з певним негативним життєвим досвідом, деформованими соціально-етичними знаннями, нездоровими звичками та потребами, зіпсований неправильним вихованням чи асоціальним впливом певного середовища.

Поведінка, що передуює різним видам хімічної залежності називається адиктивною поведінкою (addictive behaviour з англ. — хибна залежність, негативна пристрасть, залежна (від наркогенних засобів) поведінка). Ця

поведінка виникає в результаті вживання різних груп наркогенних речовин і характеризується наявністю пов'язаних з цим проблем. При адиктивній поведінці неповнолітнього його негативна пристрасть до вживання наркогенних речовин ще не досягла стадій індивідуальної, психічної або фізичної залежності, тобто певних стадій захворювань.

Наркоманія — хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією організму внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенцією ООН чи Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України, і характеризується психічною та фізичною залежністю від них.

Токсикоманія — захворювання, яке викликане психічною та фізичною залежністю внаслідок вживання речовин, які не включені до офіційного списку наркотиків, а також вдиханням парів речовин побутової хімії (клей, ефір, розріджувачі, аерозолі).

Алкоголізм — хвороба, що характеризується патологічною залежністю від спиртного з поступовою соціально-моральною деградацією особистості.

Всесвітня організація охорони здоров'я розглядає алкоголізм, токсикоманію та наркоманію як різновиди хімічної залежності.

Синдром залежності — поєднання фізіологічних, поведінкових і когнітивних явищ, при яких вживання речовин або класу речовин починає займати перше місце в системі цінностей індивіда. Основною характеристикою синдрому залежності є потреба (часто сильна, іноді непереборна) приймати психоактивні речовини (які можуть бути прописані або не прописані лікарем), алкоголь або тютюн.

Проституція (від лат. *prostitutio*) — різновид девіантної поведінки, що виявляється у позашлюбних, випадкових, нерозбірливих сексуальних стосунках не заснованих на особистій симпатії чи потягу за плату.

Самогубство (суїцид) — це навмисне позбавлення себе життя.

Самогубство розглядається як процес, що включає в себе: сприймання людиною значення життя і смерті; відсутність психологічних та соціальних ресурсів; сімейні та фізичні обставини, які роблять акт самодеструкції можливим.

Відносно категорії мети відрізняють: справжні самогубства, спроби та тенденції, метою яких є позбавлення себе життя; демонстративно-шантажна суїцидальна поведінка — мета якої є лише демонстрування цього наміру; самотравмування, які зовсім не стосуються уявлення щодо смерті; нещасні випадки — небезпечні для життя дії, які спрямовані іншими цілями [4, с. 225-238].

Характеризуючи види девіантної поведінки дітей та підлітків, подані А. Капською вважаємо за необхідне розкрити ознаки девіантної поведінки:

- порушення взаємин з однолітками;
- конфліктні стосунки з педагогами;
- порушення норм і правил, встановлених в навчальному закладі;
- неуспішність в навчанні;
- надмірно виражені акцентуації характеру;
- високий рівень особистісної тривожності;
- відсутність професійного інтересу
- недостатність навичок саморегуляції;
- незайнятість корисними видами діяльності, відсутність позитивних хобі;
- несприятлива сімейна ситуація;
- несформованість зовнішньої культурної поведінки;
- нездатність критично оцінювати свої вчинки та вчинки оточуючих у співвідношенні з нормами моралі та права.

Таким чином, аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що вчені подають різні визначення понять девіантної поведінки підлітків. У дослідженні ми дотримуємося думки А. Капської, що девіантна поведінка

являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятої норми.

1.2. Загальна характеристика основних підходів, принципів, форм та методів удосконалення роботи з підлітками девіантної поведінки

У теорії соціальної педагогіки в структурі девіантної поведінки виокремлюється кілька підходів до оцінки поведінкової норми і девіацій.

Соціальний підхід базується на уявленні про суспільну поведінку людини. Відповідно до цього, до девіантної поведінки належить поведінка, яка може бути потенційно небезпечною для суспільства чи оточуючих людей.

Психологічний підхід, на відміну від соціального, розглядає девіантну поведінку у зв'язку з конфліктом, деструкцією та саморуйнівною поведінкою особистості. Девіант, згідно з цим підходом, свідомо чи неусвідомлено прагне зруйнувати власну самоцінність, не дозволити собі реалізувати свої нахили.

В межах психіатричного підходу девіантні форми поведінки розглядаються як дохворобливі особливості особистості, що сприяють формуванню психічних розладів та захворювань. Під девіацією в цьому підході розуміють психічні розлади, які не повною мірою досягли психопатологічних якостей.

Етнокультурний підхід визначає, що девіації доцільно розглядати з урахуванням традицій певного суспільства. Вважається, що норми поведінки, прийняті в одному соціокультурному середовищі, можуть значно відрізнятися від норм інших груп людей. Тому дуже важливим є врахування етнічних, національних, расових, конфесійних характеристик людини.

Віковий підхід розглядає девіації поведінки з позиції вікових особливостей та норм. Поведінка, що не відповідає віковим стандартам, може бути визнана як девіантна [7, с.371-372].

А. Макаренко, Р. Овчарова, В. Семенов виокремлюють основні принципи профілактики девіантності:

1) принцип персоніфікації профілактичної роботи - процес профілактики девіантної поведінки учнів, орієнтує на конкретну особистість дитини з її потребами, інтересами, ціннісними орієнтаціями, почуттями і настроями;

2) принцип мотивації - припускає наявність внутрішнього спонукання до участі у профілактичній діяльності;

3) принцип обґрунтованого соціального вибору означає створення ситуації вибору в ході профілактичного процесу, вимагає від учня обов'язкового вибору тієї або іншої дії, вчинку, рішення;

4) принцип позитивної реалізації дитини в дитячій групі повинен забезпечити створення в ході профілактичної роботи поля самореалізації для кожної дитини;

5) принцип адекватної самооцінки - оцінка учнем себе, своїх дій і вчинків повинна відповідати оцінкам найближчого оточення;

6) принцип рефлексивної позиції означає аналіз учнем особливостей своїх дій і вчинків, дій і вчинків інших людей на основі сформованої у нього системи цінностей і моральних орієнтирів;

7) принцип інтеграції дій різних інститутів виховання в процесі профілактики девіантної поведінки старшокласників;

8) принцип поєднання загальної профілактики девіантної поведінки старшокласників з профілактикою конкретних видів можливих девіантних відхилень;

9) принцип опосередкованих впливів профілактичних заходів [7, с. 198-199].

Вибір форм і методів соціальної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків буде залежати від певних характеристик особистості дитини:

- «вразливі» – підлітки з високим рівнем тривожності та дезадаптації, котрі є основними чинниками їх девіантної поведінки.
- «конфліктні» – підлітки з низьким рівнем комунікативних здібностей, високим рівнем конфліктності
- «самовпевнені» – підлітки, для яких характерна завищена самооцінка, висока схильність до ризику.

З огляду на вище зазначену характеристику в науковій літературі виділяють наступні профілактичні форми й методи:

1) форми і методи первинної профілактики: методи діагностики девіантної поведінки (тести; анкетування; метод вивчення документів з особистої справи підлітка; бесіда; спостереження);

2) форми й методи непрямого профілактичного впливу (психологічний тренінг; тренінг комунікативних умінь; тренінг формування впевненості в собі та вміння виходу зі стресових ситуацій; тренінг профілактики девіантної поведінки з основами правових знань підлітків).

3) форми й методи вторинної профілактики: методи превентивного виховання (створення ситуації психологічного комфорту; установлення довірливих відносин з підлітком; формування у підлітків позитивної самооцінки; розробка правильних навичок спілкування і поведінки; формування пізнавальних інтересів тощо) й прямого (бесіди із запрошеними на виховні години працівниками медичних, соціально-реабілітаційних, правоохоронних закладів, педагогами-валеологами, соціальними педагогами; конкурси плакатів і стіннівок), і непрямого профілактичного впливу (соціально-психологічні тренінги з профілактики девіантної поведінки; рольові ігри; дискусії в класі).

4) форми й методи третинної профілактики: методи корекції девіантної поведінки (методи руйнування негативного типу характеру – метод «вибуху» і метод реконструкції характеру; метод перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості; переконання; перебудови життєвого досвіду: обмеження; перенавчання; переключення; регламентації способу життя; попередження негативної та стимулювання позитивної поведінки; змагання; індивідуальна робота; зустрічі підлітків «групи ризику» із психологом) та реабілітація девіантних підлітків (методи поведінкової (практичної) корекції, «Групова психотерапія підлітків девіантної поведінки», методи когнітивної терапії, технологія переосмислення проблемної ситуації, методи гештальт-терапії тощо) [5, с. 14].

В працях В. Безпалько виокремлено ряд специфічних методів профілактичної роботи, зокрема до них відносяться: профілактична консультативна бесіда; міні-лекція; анкетування; системне спостереження; рольові ігри; профілактичні тренінги; соціальна реклама; відео-лекторії; метод підтримки та стимулювання нових навичок, моделей поведінки; метод завчасної нейтралізації конфліктної ситуації; метод профілактичного втручання; дискусійні клуби [6, с. 61-62].

До інноваційних методів попередження девіантної поведінки О. Яремінко відносить педагогічні дискусії, конкурси, диспути, соціально-комунікативні тренінги, тренінги особистісного зростання, ситуаційні вправи, рольові і ділові ігри, дебати, мозкові штурми, використання психомалюнку: «Дерево», «Моя сім'я», «Неіснуюча тварина», «Мій дім», «Мої друзі» тощо [8, с. 82].

Отже, ученими подано різні класифікації підходів, форм та методів ефективності соціально-педагогічної роботи з підлітками девіантної поведінки, які необхідно використовувати соціальним працівникам у своїй діяльності.

1.3. Напрями соціальної роботи з дітьми та підлітками девіантної поведінки в освітньому середовищі

Корекція девіантної поведінки учнів, це складний, тривалий і не завжди успішний процес, тому подолання проблеми відхилень у поведінці учнів у роботі соціального працівника, у першу чергу, передбачає вирішення питання про їх запобігання. Пошуки ефективних заходів ранньої профілактики правопорушень - одна з важливих проблем, які розробляє соціальна педагогічна наука.

На основі діагностики психолог в тісній співдружності з соціальним працівником планують лекції, семінари для вчителів, батьків з метою підвищення їх психологічної компетентності. Ознайомлюють їх з причинами відставання у навчанні школярів, з проблемами неблагополучних сімей тощо. На виховні заходи запрошуються такі спеціалісти, як юрист, інспектор у справах неповнолітніх, нарколог, гінеколог, андролог, сексопатолог.

Таким чином, шкільним психологом і соціальним працівником в загальноосвітніх закладах проводиться значна превентивна робота з неповнолітніми, схильними до правопорушень. Це, зокрема:

- Шкільний облік важковиховуваних підлітків та молодших школярів, які потребують допомоги, підтримки.
- Організація відповідної психокорекційної роботи з учнями.
- Відвідування неблагополучних, проблемних сімей (щотижня).
- Спільні виступи на батьківських зборах, консиліумах, психолого-педагогічних семінарах.

- Проведення виховних годин на морально-етичні проблеми, проблеми взаєморозуміння, поваги.
- Ведення картотеки: неблагополучні сім'ї; діти-інваліди; діти з послабленим здоров'ям; діти-сироти; обдаровані діти; важковиховувані; групи тренінгу.
- Консультативна робота з учнями, батьками, вчителями.
- Співробітництво з комісією в справах неповнолітніх.
- Співробітництво з медичними закладами.
- Співробітництво з центрами соціальних служб для молоді.
- Робота з педагогічним колективом школи: (ознайомлення з новинками психолого-педагогічної літератури, бесіди, консультації з питань профілактики правопорушень серед неповнолітніх і т.д.) [9].

Для ефективної та комплексної організації роботи з дітьми з девіантною поведінкою практичні психологи та соціальні працівники планують свою роботу за такими напрямками:

- діагностична робота - аналіз розвитку особистості дитини, підлітка, молодої людини як клієнта в соціальному середовищі, особливості впливу цього середовища на їх соціалізацію, їхні позитивні можливості, негативні впливи, а потім проектування діяльності усіх суб'єктів соціального виховання;

- профілактична робота – переконання учнів у доцільності дотримання певних норм та правил поведінки стосовно суспільних норм, здоров'я, способу життя;

- корекційна робота – діяльність щодо виправлення тих відхилень, які не відповідають прийнятним у суспільстві соціальним моделям і стандартам поведінки;

- організаційна робота - забезпечення змістовного дозвілля дітей та підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї та

представників громадськості до соціально-педагогічного процесу в навчальному закладі [4, с. 5].

Зазначені вище напрямки роботи необхідно використовувати в роботі соціального працівника з дітьми девіантної поведінки в освітньому середовищі з метою попередження, профілактики та корекції даного відхилення.

Висновки до першого розділу

Сьогодні посилились негативні тенденції, які висувають підвищені вимоги до самовизначення і стабільності особистості, а також провокують її девіантну поведінку, аномалії розвитку й, нерідко, деградацію та саморуйнування. Це пов'язано з глибокими соціально-економічними і політичними змінами, що різко загостило соціальні проблеми, збільшило безпритульність, знедоленість, психологічні розлади великої кількості населення, особливо підлітків. Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди була однією з найважливіших у педагогіці, психології, кримінології, але зараз, вона носить масовий характер та потребує особливої уваги.

Аналізуючи літературні джерела А. Капської, І. Зверевої, О. Безпалько зазначимо, що девіантна поведінка - це поведінка індивіда чи групи, що не відповідає загальноприйнятим нормам, у результаті чого ці норми ними порушуються. Девіантна поведінка - наслідок невдалого процесу соціалізації особистості: у результаті порушення процесів ідентифікації й індивідуалізації людини, такий індивід легко впадає в стан «соціальної дезорганізації», коли культурні норми, цінності і соціальні взаємозв'язки відсутні, слабшають чи суперечать один одному. Такий стан називається аномією і є основною причиною поведінки, яка відхиляється.

Особливості девіантної поведінки підлітків полягають в тому, що підлітковий вік являє собою групу підвищеного ризику. По-перше, позначаються внутрішні труднощі перехідного віку, починаючи з психічних і гормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції. По-друге, граничність і невизначеність соціального становища підлітків. По-третє, протиріччя, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю (дитячі форми контролю, засновані на дотриманні зовнішніх норм і вимог дорослих, вже не діють, а дорослі способи, які

передбачають свідому дисципліну і самоконтроль, ще не склалися або не зміцніли).

Девіація як форма поведінки, що відхиляється від норми, знаходиться в прямій залежності від особистісних характеристик, які направляють, детермінують і забезпечують реалізацію девіантної поведінки.

Враховуючи, що девіантна поведінка може приймати самі різні форми (як негативні, так і позитивні), необхідно вивчати дане явище, виявляючи диференційований підхід.

Зазначимо, що поведінка, яка відхиляється, часто служить підставою, початком існування загальноприйнятих культурних норм. Без неї було б важко адаптувати культуру до зміни суспільних потреб. Разом з тим питання про те, у якому ступені повинна бути поширена поведінка, що відхиляється, і які її види корисні, а саме головне - терпимі для суспільства, дотепер практично не розв'язані.

Для мінімізації або усунення тих чи інших проявів девіацій у підлітків необхідно не лише застосування визначених форм і методів (тематичні дні, інтерактивні заняття, соціально-психологічні, просвітницькі тренінги, медіація тощо), а й: по-перше, проводити профілактику одночасно всіх видів девіантної поведінки, які є актуальними у підлітковому середовищі; по-друге, об'єднати у профілактичному напрямку зусилля педагогів, батьків і громадськості. Ефективність профілактичних заходів визначається наявністю таких умов: спрямованість на викорінення джерел дискомфорту як в самій дитині, так і в соціальному й природному середовищі та одночасно на створення умов для набуття неповнолітньою дитиною необхідного досвіду для розв'язання проблем, які постійно виникають; озброєння дитини новими навичками, які допомагають досягти поставлених цілей чи зберегти здоров'я; розв'язання ще не виниклих проблем, запобігання їх виникненню.

У процесі реалізації програм соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків соціальним працівникам необхідно будувати взаємодію з дітьми, спираючись на низку принципів і умов організації взаємодії: опора на потенційні можливості дитини; принцип активізації свідомості й життєвого досвіду особистості; принцип безпеки навчання і створення сприятливої атмосфери навчання; принцип випереджаючого навчання.

В структурі девіантної поведінки обґрунтовані основні підходи до оцінки поведінкової норми і девіацій:

1) соціальний підхід базується на уявленні про суспільну небезпеку чи безпеку поведінки людини.

2) психологічний підхід, на відміну від соціального, розглядає девіантну поведінку у зв'язку з конфліктом, деструкцією та саморуйнівною поведінкою особистості.

3) у межах психіатричного підходу девіантні форми поведінки розглядаються як дохворобливі особливості особистості, що сприяють формуванню психічних розладів та захворювань.

4) етнокультурний підхід визначає, що девіації доцільно розглядати з урахуванням традицій певного суспільства.

5) віковий підхід розглядає девіації поведінки з позиції вікових особливостей та норм.

Соціальним працівником з метою запобігання виникненню девіантної поведінки та розробки дієвої індивідуальної, групової корекційної програми збирається інформація про учнів, схильних до проявів девіантної поведінки, за допомогою діагностичних методів.

Методи діагностики девіантності підлітків:

- 1) аналіз соціального паспорта класу, навчального закладу;
- 2) бесіди з класними керівниками, педагогічними працівниками, батьками з метою з'ясування наявності проблем у поведінці учнів;

3) спостереження за поведінкою учнів під час перерви, навчальних занять;

4) анкетування й опитування щодо наявності в учнів шкідливих звичок, їхнього ставлення до здорового способу життя, що дає змогу спланувати теми профілактичних заходів, які будуть актуальними для учнів;

5) інтерв'ювання або бесіда з метою визначення чинників, які зумовили виникнення девіантної поведінки дитини в її мікросередовищі, шляхом з'ясування характеру стосунків із батьками, однолітками, іншими людьми; ставлення до себе, деталізація фактів біографії. Напрямок бесіди може змінюватися залежно від ситуації. Відповіді дитини фіксуються для подальшого аналізу та використання у роботі;

6) ознайомлення із соціальним оточенням дитини, умовами її проживання (бесіди з батьками, відвідування місця проживання дитини);

7) соціометрія – проводиться для визначення статусу дитини в малих групах, її соціальної бажаності;

8) психологічні методики для виявлення розвитку психічних процесів учнів (акцентуації характеру, рівня тривожності, стресостійкості, мотивації до навчання тощо) та рівня соціальної зрілості.

Соціальний працівник використовує такі форми роботи з девіантними підлітками: індивідуальна та групова.

Основні принципи профілактики девіантності:

- 1) принцип персоніфікації профілактичної роботи;
- 2) принцип мотивації;
- 3) принцип обґрунтованого соціального вибору;
- 4) принцип позитивної реалізації дитини в дитячій групі;
- 5) принцип адекватної самооцінки;
- 6) принцип рефлексивної позиції;
- 7) принцип інтеграції дій різних інститутів виховання в процесі профілактики девіантної поведінки старшокласників;

8) принцип поєднання загальної профілактики девіантної поведінки старшокласників з профілактикою конкретних видів можливих девіантних відхилень;

9) принцип опосередкованих впливів профілактичних заходів.

Для ефективної та комплексної організації роботи з дітьми з девіантною поведінкою практичні психологи та соціальні працівники планують свою роботу за такими напрямками: діагностичним, профілактичним, корекційним та організаційним.

РОЗДІЛ II

Практичне дослідження проявів девіантної поведінки дітей і підлітків в освітньому середовищі

2.1. Організація дослідження проявів девіантної поведінки у дітей та підлітків

В дослідно-експериментальній роботі брали участь 30 учнів Уманської ЗОШ I-III ступенів № 4.

Першу групу склало 15 дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу, з яких обрано 9 хлопців та 6 дівчат.

Другу групу склало 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу, з яких обрано 7 хлопців та 8 дівчат.

Основою для практичного дослідження проблеми проявів девіантної поведінки дітей і підлітків обрано наступні опитувальні методи дослідження:

- методика визначення схильності до девіантної поведінки;
- опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків.

Методика визначення схильності до девіантної поведінки була запропонована для заповнення 15 учням 7-А класу та 15 учням 7-Б класу.

Методика дає змогу вчасно визначити підлітків із схильністю до негативної девіації. Запропонована методика розрахована на 40 питань. Провести її зможе класний керівник на класній годині, або ж шкільний психолог. Обробку та аналіз результатів найкраще довірити шкільному психологу.

Час проведення: 30-45 хв.

Вік: із 14 років.

В методиці відображено рівні схильності до тривожності, фрустрації, агресії та ригідності.

I. Шкала тривожності - визначає рівень здатності індивіда до відчуття тривоги.

II. Шкала фрустрації — виявляє ступінь розчарування, яке виникає через реальні або уявні перешкоди, що заважають досягненню мети.

III. Шкала агресії — виявляє підвищену психологічну активність, прагнення до лідерства через застосування сили до інших людей.

IV. Шкала ригідності - ускладнення у зміні визначеної суб'єктом діяльності за умов, що така перебудова справді потрібна.

При заповненні опитувальника обстежуваний навпроти кожного з тверджень ставить оцінку за таким принципом: якщо твердження йому підходить - то 2, якщо не зовсім підходить - 1, якщо зовсім не підходить — 0. Відповідь на питання потрібно давати, не обдумуючи детально – перша ж думка є самою вірною.

Обробка результатів здійснюється за допомогою ключа відповідей:

I. Шкала тривожності: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37.

II. Шкала фрустрації: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38.

III Шкала агресії: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

IV Шкала ригідності: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Для кожної групи можлива кількість балів від 0 до 20, де «0» визначається як невиявлений прояв цієї характеристики.

Психолог додає всі бали за 4 шкалами і визначає показник схильності до суїцидальної поведінки:

0-38 балів — рівень схильності до суїцидальної поведінки низький;

39-45 балів — рівень схильності до суїцидальної поведінки потребує уваги до підлітка;

46 балів і більше — рівень схильності до суїцидальної поведінки високий, потрібна корекційна робота.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків був переведений і адаптований НМЦ «ДАР» ім. Л.С. Виготського (Москва, Росія) та Центром дослідження дитини Уельського університету (Нью-Хейвен, США). Copyright by T. Achenbach [4, с. 32].

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків вміщує список тверджень, що описують поведінку дітей і підлітків. Якщо пункт твердження відповідає поведінці дитини в поточній час повністю або майже повністю, то батьків дитини просять поставити цифру «2» в графі відповідей. Якщо даний пункт описує поведінку, характерну для дитини лише деякою мірою або тільки іноді, то потрібно поставити цифру «1». І нарешті, якщо дане твердження взагалі не відповідає поведінці дитини, батьків просять поставити цифру «0». Отже: 0 - взагалі не відповідає (наскільки мені відомо); 1 - в деякій мірі (іноді) відповідає; 2 - повністю (завжди) відповідає (Додаток).

Першу групу опитуваних склали батьки 15 дітей віком від 10 до 11 років, учнів 4 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат. Другу групу склали батьки 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7 б класу, з яких обрано 8 хлопців та 7 дівчат.

У підрахунку підсумовуються всі бали, результат ділиться на максимально можливу суму і множиться на 100%.

Отже, прояви девіантної поведінки дітей і підлітків досліджувалися за допомогою наступних методик: методики визначення схильності до девіантної поведінки та опитувальника Т.М. Ахенбаха для батьків. У дослідженні взяло участь 30 дітей. Першу групу склало 15 дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу, з яких обрано 9 хлопців та 6 дівчат. Другу групу склало 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу, з яких обрано 7 хлопців та 8 дівчат. Методика визначення схильності до девіантної поведінки була запропонована для заповнення 15 учням 7-А класу та 15 учням 7-Б класу.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків був запропонований для заповнення батькам 15 дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу та батькам 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу.

2.2. Аналіз результатів діагностики проявів девіантної поведінки

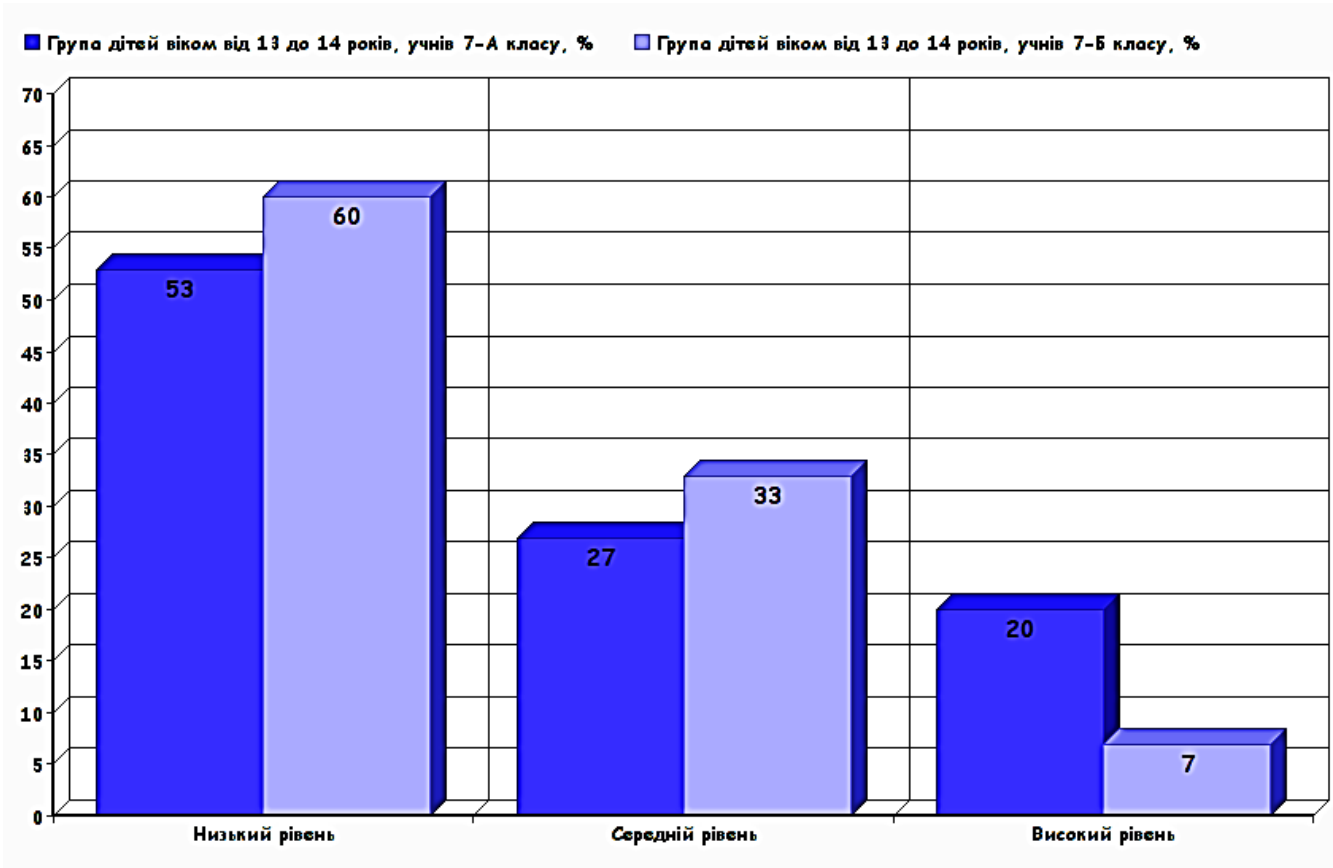
При заповненні опитувальника методики визначення схильності до девіантної поведінки обстежуваний навпроти кожного з тверджень ставить оцінку за таким принципом: якщо твердження йому підходить - то 2, якщо не зовсім підходить - 1, якщо зовсім не підходить — 0. Відповідь на питання потрібно давати, не обдумуючи детально – перша ж думка є самою вірною.

Результати дослідження за методикою визначення схильності до девіантної поведінки показано у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Схильність до суїцидальної поведінки	Група дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу, %	Група дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу, %
Низький рівень схильності до суїцидальної поведінки	53	60
Середній рівень схильності до суїцидальної поведінки (потребує уваги до підлітка)	27	33
Високий рівень схильності до суїцидальної поведінки (потрібна корекційна робота)	20	7

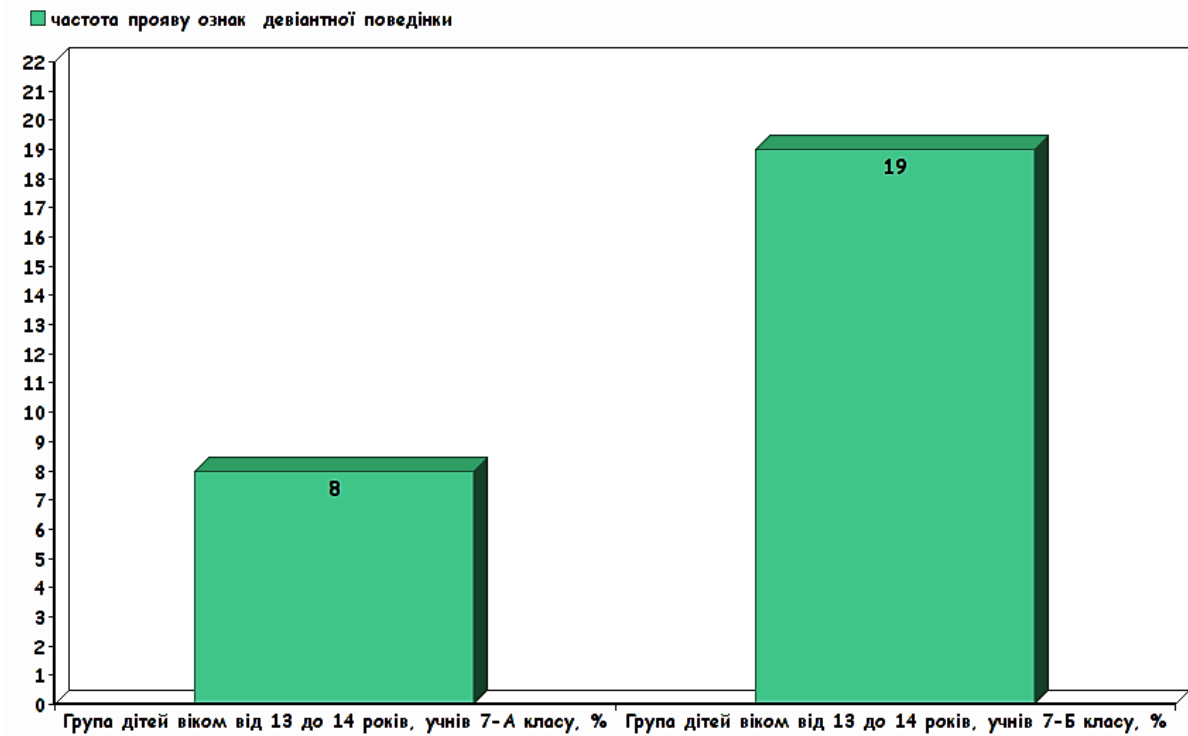
Отже, за результатами дослідження за методикою визначення схильності до девіантної поведінки можна зробити висновки про різний рівень схильності до суїцидальної поведінки у групи дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу та у групи підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу.

Рис. 2.1 Результати дослідження проявів девіантної поведінки дітей та підлітків за методикою визначення схильності до девіантної поведінки, %

Отже, за результатами дослідження проявів девіантної поведінки дітей та підлітків за методикою визначення схильності до девіантної поведінки можемо стверджувати, що прояви високого рівня суїцидальної поведінки у учнів 7-А класу зустрічаються у 20%, а у учнів 7-Б класу у 7% випадків.

Результати дослідження проявів девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків показав результати, що проілюстровано на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Результати дослідження проявів девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, %

Таким чином, за результатами дослідження схильності та передумов девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, спостерігаємо відмінність у частоті прояву ознак девіантної поведінки у двох досліджуваних групах. У групі дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу частота прояву ознак схильності та передумов девіантної поведінки складає 8%, а у групі підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу – 19%.

Результати дослідження груп дітей і підлітків, які проходили дослідження проявів девіантної поведінки, можна подати таким чином (табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Представлення результатів дослідження проявів девіантної поведінки груп дітей і підлітків

Групи	Результати дослідження за методикою визначення схильності до девіантної поведінки, суїцидальна поведінка %	Результати дослідження девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, %
Група дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу	20	8
Група підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу	7	19

2.3. Профілактична робота з дітьми і підлітками девіантної поведінки

О.В. Шарапова вважає, що напрями роботи освітньої установи з профілактики девіантної поведінки дітей і підлітків мають будуватися у співробітництві родини, школи, та позашкільного закладу (рис. 2.3). Ми погоджуємося з таким твердженням та пропонуємо корекційну програму для агресивних підлітків «я вчуся володіти собою».

Мета: розвиток емоційної регуляції у дітей та підлітків, попередження і зниження тривожності, агресії, страхів, підвищення впевненості в собі і т.д.

Завдання: оволодіння засобами і способами аналізу своєї негативної (агресивної) поведінки, а так само поведінки інших людей. Формування емоційної стабільності і позитивної самооцінки у дітей та підлітків.

Наведемо деякі приклади ігор, в яких дитина або підліток може

висловлювати свою агресію в соціально прийнятній формі.

Рис. 2.5. Цілісна система впливів на дитину з метою корекції їхньої поведінки [12, с. 11].

Заняття № 1. Гра «Крикни голосніше!»

Мета: за допомогою створення ситуації прийняття, нейтралізувати вербальну агресію.

Дана вправа є одним з методів, що застосовуються, коли дитина або підліток часто використовує ненормативну лексику або просто обзивається. Методика може бути використана як батьками, так і психологами. При черговій ситуації, коли підліток застосував якісь ненормативні слова, батькові чи матері (або психологу) обов'язково потрібно з'ясувати, наскільки дитина взагалі розуміє значення тих слів, які вимовляє. Якщо вона розуміє їх зміст, провести бесіду, відповівши на питання:

Чому він вживає саме ці слова?

Чим вони йому подобаються? Що для нього означають?

Пояснити, як почувають себе люди, по відношенню до яких адресуються лайки.

Запропонувати дитині вирішити цю проблему, заінтригувавши його тим, що запропонувати прогулятися в таке місце, де він може говорити ці слова, скільки хоче, і його ні хто не буде там за це лаяти ...

На наступний день або найближчим часом після такої розмови запропонувати йому прогулятися в ліс. Привести дитину на яку-небудь, досить далеку галявинку (де вас ні хто не зможе почути), зупинившись по середині, оголосити, що це те саме місце, де він може дуже, дуже голосно вимовляти всі лайки, які хоче.

Після цього, постаратися зробити так, що б підліток вимовив всі відомі йому негативні слова, причому не один раз, з кожним разом підсилюючи їх гучність. Останнім разом вважається той повтор, коли ви

відчуєте, що дитина вже дійсно втомився і не хоче більше кричати погані слова. По закінченню цієї процедури треба похвалить його за те, що він так голосно вміє кричати, і скажіть, що ви в місці з ним прийдете сюди знову, якщо у нього виникне бажання відтворити все те, що він викрикував. Потім просто як ніби нічого й не було повернутися додому. Бажано про цей випадок не кому не розповідати, що б не поставити дитину в неприємну, негативно забарвлену ситуацію.

Заняття № 2. Як сказати «ні»

Мета: навчання навичці відмови.

Хід вправи: Для підлітків оволодіння цим навиком має велике значення, так як їм складно буває відмовити іншому, особливо якщо ця людина наполегливий. Підліткам часто буває важко визначити, в яких випадках слід відмовляти або погоджуватися.

«Бувають ситуації, в яких сказати« так »означає зробити гірше собі, а сказати« ні »- зробити гірше іншим. Якщо ми говоримо «ні», то відчуваємо себе винуватими і самотніми. Проте відмова не означає розриву відносин з людиною. Для того щоб не відштовхнути іншого, треба проявити співчуття, співпереживання, «послухати серце» цієї людини. Іншими словами, «ні» треба говорити, враховуючи почуття іншої людини і при цьому знати свої цілі. Наприклад: «Я бачу, ви дуже засмучені, але у мене зараз немає часу на цю справу».

Здатність сказати «ні» підвищує вашу оцінку в очах інших людей. Ця здатність так само важлива, як і здатність сказати «так».

Найважче відмовляти близьким людям, наприклад батькам, які не тільки дбають про своїх дітей, а й відповідають за їхнє життя і здоров'я, а також пред'являють до них вимоги, які треба виконувати ».

Кроки вправи:

1. Вислухай прохання спокійно, доброзичливо.
2. Якщо щось неясно, попроси роз'яснення - так само, як і у випадку

критичного зауваження.

3. Залишайся спокійним і скажи «ні». Коротко поясни, чому ти відмовляєш.

4. Якщо співрозмовник наполягає, повтори «ні» без пояснень. «Якщо ви відмовили, людина може спробувати маніпулювати вами, викликати почуття провини. Важливо не реагувати на маніпуляції і залишатися внутрішньо зосередженим на головному змісті прохання і причини вашої відмови. Кращий спосіб відмовити наполегливій співрозмовнику - повторювати «ні» у відповідь на його спроби продовжити розмову ».

Приклади ситуацій: друг просить тебе почергувати за нього; вуличний торговець намагається продати тобі непотрібну річ.

Далі наводиться основний зміст вправ для відпрацювання найбільш значущих для підлітків навичок (кроки, коментарі, приклади модельованих ситуацій).

Висновки до другого розділу

За результатами дослідження, що проведено у практичному розділу роботи, ми робимо наступні висновки:

1. Прояви девіантної поведінки дітей і підлітків досліджувалися за допомогою наступних методик: методики визначення схильності до девіантної поведінки та опитувальника Т.М. Ахенбаха для батьків. У дослідженні взяло участь 30 дітей. Першу групу склало 15 дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу, з яких обрано 9 хлопців та 6 дівчат. Другу групу склало 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу, з яких обрано 7 хлопців та 8 дівчат. Методика визначення схильності до девіантної поведінки була запропонована для заповнення 15 учням 7-А класу та 15 учням 7-Б класу. Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків був запропонований для заповнення батькам 15 дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу та батькам 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу.

2. За результатами дослідження проявів девіантної поведінки дітей та підлітків за методикою визначення схильності до девіантної поведінки можемо стверджувати, що прояви суїцидальної поведінки у учнів 7-А класу зустрічаються у 20%, а у дітей 7-Б класу – у 15% випадків.

За результатами дослідження проявів девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, спостерігаємо відмінність частоти прояву ознак девіантної поведінки у двох досліджуваних групах. У групі учнів 7-А класу частота прояву ознак девіантної поведінки складає 8%, а у групі учнів 7-Б класу 19%.

3. Після проведення корекційної роботи ми можемо зробити висновки, що у підлітків спостерігалось поліпшення вміння слухати і чути інших; ефективно здійснювати спілкування; розвинулися здатності ділитися своїми переживаннями; розвинулися навички відображення і пізнання зовнішніх емоційних проявів; знизилася емоційна нестабільність. Високий рівень проявів суїцидальної поведінки дорівнює 0%.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження ми можемо зробити наступні висновки:

1. Девіантна поведінка — це поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм. В залежності від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства прояви девіантної поведінки поділяються на 5 видів: делінквентний вид девіантної поведінки; адиктивний вид девіантної поведінки; патохарактерологічний вид девіантної поведінки; психопатологічний вид девіантної поведінки; поведінка, що ґрунтується на супер цінностях.

2. Особливості девіантної поведінки підлітків полягають в тому, що підлітковий вік являє собою групу підвищеного ризику. По-перше, позначаються внутрішні труднощі перехідного віку, починаючи з психічних і гормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції. По-друге, граничність і невизначеність соціального становища підлітків. По-третє, протиріччя, зумовлені перебудовою механізмів соціального контролю (дитячі форми контролю, засновані на дотриманні зовнішніх норм і вимог дорослих, вже не діють, а дорослі способи, які передбачають свідому дисципліну і самоконтроль, ще не склалися або не зміцніли).

3. Девіація як форма поведінки, що відхиляється від норми, знаходиться в прямій залежності від особистісних характеристик, які направляють, детермінують і забезпечують реалізацію девіантної поведінки.

4. Прояви девіантної поведінки дітей і підлітків досліджувалися за допомогою наступних методик: методики визначення схильності до

девіантної поведінки та опитувальника Т.М. Ахенбаха для батьків. У дослідженні взяло участь 30 учнів Уманської ЗОШ I-III ступенів № 4. Першу групу склало 15 дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу, з яких обрано 9 хлопців та 6 дівчат. Другу групу склало 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу, з яких обрано 7 хлопців та 8 дівчат. Методика визначення схильності до девіантної поведінки була запропонована для заповнення 15 учням 7-А класу та 15 учням 7-Б класу.

Опитувальник Т.М. Ахенбаха для батьків був запропонований для заповнення батькам 15 дітей віком від 13 до 14 років, учнів 7-А класу та батькам 15 підлітків віком від 13 до 14 років, учнів 7-Б класу.

5. За результатами дослідження проявів девіантної поведінки дітей та підлітків за методикою визначення схильності до девіантної поведінки можемо стверджувати, що прояви суїцидальної поведінки у учнів 7-А класу зустрічаються у 20%, а у дітей 7-Б класу – у 15% випадків.

За результатами дослідження проявів девіантної поведінки дітей та підлітків за опитувальником Т.М. Ахенбаха для батьків, спостерігаємо відмінність частоти прояву ознак девіантної поведінки у двох досліджуваних групах. У групі учнів 7-А класу частота прояву ознак девіантної поведінки складає 8%, а у групі учнів 7-Б класу 19%.

6. Після проведення корекційної роботи ми можемо зробити висновки, що у підлітків спостерігалось поліпшення вміння слухати і чути інших; ефективно здійснювати спілкування; розвинулися здатності ділитися своїми переживаннями; розвинулися навички відображення і пізнання зовнішніх емоційних проявів; знизилася емоційна нестабільність. Високий рівень проявів суїцидальної поведінки дорівнює 0%.

Список використаної літератури:

1. Афанасьєва, В. В. Вплив сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітка / В. В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2008. – № 4. – С. 43–50.

2. Афанасьєва, В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків на основі гуманізму / В. В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 4. – С. 40–46.

3. Балтарович, М. Особливості девіантної поведінки у підлітковому віці / М. Балтарович // Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – Вип. 21. – С. 106–108.

4. Беляєва, С. Я. Девіантна поведінка як система вчинків, що відхиляються від прийнятих у соціумі норм / С. Я. Беляєва // Дитячі негаразди : лікуємо любов'ю / С. Я. Беляєва. – К. : Редакції загальнопед. газет, 2013. – С. 68–69. – (Бібліотека "Шкільного світу").

5. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. – К.: МАУП, 2006. – 88 с.

6. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. - 2-ге вид., доповн. - К. : Академ-видав, 2011. - 384 с. - (Серія "Альма-матер").

7. Власова О.І. Педагогічна психологія/ О.І. Власова.// Методи психокорекції осіб з девіантними ознаками.: Київ, «Либідь», 2005. С. 304.

8. Газета «Соціальний педагог» № 7 (67), липень 2012.

9. Газета «Соціальний педагог» № 7 (91), липень 2014.

10. Гурлеєва Т. Підліток, становлення відповідальності/ Т. Гурлеєва.// Київ.: «Шкільний світ», 2010.

11. Дмитриев М. Г. Психолого-педагогическая диагностика делинквентного поведения у трудных подростков/ М. Г. Дмитриев, В. Г. Белов, Ю. А. Парфенов СПб.: ЗАО «ПОНИ», 2010 г. – 316 с.

12. Зайцева З.Г. Школа та важковиховані підлітки / З.Г.Зайцева // Київ.: «Радянська школа», 1991. С. 23.

13. Змановская Е. В. Девиантология: Психология отклоняющегося поведения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. В. Змановская. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2006. – 288 с.

14. Зобенько, Н. Деякі дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх / Н. Зобенько // Рідна школа. – 2012. – № 3. – С. 36–40. – Бібліогр. в кінці ст.

15. Зобенько, Н. Психолого-педагогічна характеристика детермінант і основних проявів девіантності неповнолітніх / Н. Зобенько // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер. Педагогіка. Соціальна робота / редкол.: І. В. Козубовська, О. П. Бартош, В. В. Туряниця та ін. – Ужгород : УНУ, 2008. – Вип. 15. – С. 65–67.

16. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник / А.Й. Капська. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 256с.

17. Кащенко В.П. Асоціальна поведінка школяра / В.П. Кащенко // Питання психології . - 2003 .- № 5. - С. 43.

18. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками з делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Наталія Анатоліївна Клішевич. – К., 2011. – 20 с.

19. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі

професійного педагогічного спілкування / І. В. Козубовська, Г. В. Товканець. – Ужгород: Патент, 1998. – 195 с.

20. Коношенко Н. А. Соціально-педагогічна реабілітація девіантних молодших школярів в умовах реабілітаційних центрів: автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.05 / Н. А. Коношенко ; Луганський Нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Луганськ, 2012. – 20 с.

21. Коробкина З. В. Профилактика анаркотической зависимости у детей и молодежи : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / З. В. Коробкина, В. А. Попов. – 3-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 192 с.

22. Короткий термінологічний словник із соціальної педагогіки, соціальної роботи / уклад. Л. В. Лохвицька, І. І. Доброскок. –Переяслав-Хмельницький, 2007. – 144 с.

23. Лазаренко В. І. Наркоситуація в Україні та девіантна поведінка молоді: дис. канд. соціол. наук: 22.00.04 / Вікторія Іванівна Лазаренко; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2003. – 221 с.

24. Линник Л. М. Важковиховувані діти: вплив сімейного середовища // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково методичний журнал. – К., 2003. – № 1. – С. 93-99.

25. Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Леся Миколаївна Линник ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 22 с.

26. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки : навч. посіб. / В. П. Лютий. – К. : Академія праці і соціальних відносин, 2000. – 50с.

27. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник / Н. Ю. Максимова. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. – 439 с.

28. Мартинюк Т. А. Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Т. А. Мартинюк ; Державний заклад «Волинський національний педагогічний університет імені Лесі Українки». – Луцьк, 2011. – 20 с.

29. Нагорна А. М. Профілактика наркоманії серед підлітків : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. М. Нагорна, В. В. Беспалько. – 2-е вид., доповн. – Кам'янець-Поділ. : Абетка-НОВА, 2003. – 183 с.

30. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Випуск 21.

31. Немченко С.Г. Портрети девіантних підлітків. Психологічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: методичні рекомендації для вчителів, психологів загальноосвітніх шкіл / С. Г. Немченко. – Запоріжжя: "Прем'єр", 2005. – 84 с.

32. Никитина Н. И. Методика и технология работы социального педагога: учеб. пособие [для студ. пед. училищ и коллеждей, обучающихся по специальности «Соц. педагогика»] / Н. И. Никитина, М. Ф. Глухова. – М. : Гуманитар. изд. центр «ВЛАДОС», 2007. – 399 с. – (Для средних специальных учебных заведений).

33. Омельченко Я. Психологічна допомога дітям з тривожними станами / Я. Омельченко. – К. : Шк. світ, 2008. – 112 с. – (Бібліотека Шкільного світу).

34. Оржеховська В. М. Проблема насильства неповнолітніх як гостре соціальне явище / В. М. Оржеховська // Позакласний час. – 2008. – № 9. – С. 12- 26.

35. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / С. С. Пальчевський. – К.: Кондор, 2005. – 650с.

36. Потапова Л. В. Профілактика ВІЛ-СНІДу, наркоманії та алкоголізму : підруч. для вищ. навч. закл. / Л. В. Потапова. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – 107 с.

37. Робота вчителя з педагогічно занедбаними учнями: методичні рекомендації / [упорядник Г.А. Іваниця]. – Вінниця.: ВОІПОПП, Відділ інформаційних технологій, 2008. – 22 с.

38. Рудакова И. А. Девиантное поведение / И. А. Рудакова. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 2005. – 156 с.

39. Сенько В. Г. Психолого-педагогічні підходи в роботі з важкими учнями : методичний матеріал для педагогів ПТУ / В. Г. Сенько. - Мінськ, 1995.

40. Сорочинська В. Є. Профілактика негативних явищ серед учнівської та студентської молоді (наркоманія, алкоголізм, СНІД) : навчально-методичний посібник для вищ. навч. закл./ В. Є. Сорочинська, О. А. Удалова, В. С. Штифурак, О. Ю. Удалова . – К., 2003. – 168 с.

41. Социальная дезадаптация : нарушение поведения детей и подростков / под ред. Н. В. Востриковой и др. – М. : Изд. Дом Грааль, 1996. – 184 с.

42. Социальная педагогика : курс лекций: учеб. пособие для студ. вузов / Ю. Н. Галагузова , Г. Н. Штинова , Е. Я. Тищенко и др. ; подобщ. ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 416 с. – (Учебное пособие для вузов).

43. Социальная педагогика: курс лекций / Подобщцей ред. М. А. Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.

44. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

45. Соціальна педагогіка: Підручник / За редакцією професора Капської А. Й. — Київ: Центр навчальної літератури, 2003. — 256 с.
46. Соціальна педагогіка. Підручник./ За редакцією професора Капської А. Й.— К.: Центр навчальної літератури, 2006 – 468 с.
47. Татенко В. А. Ранняя профилактика отклоняющегося поведения учащихся (психолого-педагогический аспект): пособие для учителя / В. А. Татенко, Т. Н. Титаренко. – К.: Рад. школа, 1989. – 128 с.
48. Татенко В. А. Трудный подросток: причины и следствия / В. А. Татенко. – К. : Рад. школа, 1985. – 175 с.
49. Технології соціально - педагогічної роботи : Нав.пос. // За аг.ред. проф. А.Й. Капської. К., 2000. С. 372.
50. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: монографія / С. Я. Харченко. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 230 с.
51. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології : навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма – матер, 2005. – 552 с.
52. Холковська І.Л. Організація діяльності класного керівника. Вінниця, 2005. С. 81-86.
53. Холковська І.Л. Корекційна педагогіка. Вінниця, 2007. С. 87- 91.
54. Чайковська О. М. Психологічні особливості корекції конфліктності у молодших підлітків, схильних до девіантної поведінки [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 /О. М. Чайковська; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. - Київ, 2014. - 20 с.
55. Чередниченко В. И. Трудные дети и трудные взрослые: книга для учителя / В. И. Чередниченко. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
56. Шарапова О.В. Педагогічні умови комплексної корекції девіантної поведінки молодших школярів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / О.В. Шарапова ; Ін-т пробл. виховання АПН України. — К., 2003. — 21 с.

57. Шилова В. Н. Социология отклоняющегося поведения / В. Н. Шилова // Социологические исследования. 1994. – № 11. – С. 68-72.

58. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков/ Л. Б. Шнейдер. М.: Академический проспект; Трикса, 2005 – 431 с.

59. Штифурак В. С. Виховна робота з важковиховуваними дітьми: навчально- методичний посібник / В. С. Штифурак. - Вінниця, 2003. – 45 с.

60. Яреминко О. О. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі: вживання, залежність, ефективна профілактика / О. О. Яреминко, О. М. Банакірева, О. О. Стойко. – К. 2005. – 196 с.

61. <https://studfiles.net/preview/5512027/page:15/>

ДОДАТОК А

Методика визначення схильності до девіантної поведінки

Інструкція досліджуваному

Зараз вам зачитують твердження, навпроти кожного з них ставте оцінку за таким принципом: якщо твердження вам підходить - то 2, якщо не зовсім підходить - 1, якщо зовсім не підходить — 0 (найкраще записати на дошці). Відповідь на питання даєте, не обдумуючи детально – перша ж думка є самою вірною.

Бланк опитувальника

1. Я часто невпевнений у своїх силах.
2. Нерідко мені здається безвихідним становище, з якого можна було б знайти вихід.
3. Я часто залишаю за собою останнє слово.
4. Мені важко змінювати свої звички.
5. Я часто червонію через дрібниці.
6. Неприємності мене часто засмучують, і я впадаю у розпач.
7. Нерідко в розмові я перериваю співрозмовника.

8. Мені важко переключитися з однієї справи на іншу.
9. Я часто прокидаюся вночі.
10. При великих неприємностях я беру провину на себе.
11. Мене легко роздратувати.
12. Я дуже обережний у зміні свого життя.
13. Я легко впадаю у розпач.
14. Нещастя і невдачі нічого мене не вчать.
15. Мені доводиться часто робити зауваження іншим.
16. У суперечці мене важко переконати.
17. Я переймаюся навіть через уявні неприємності.
18. Я часто відмовляюся від боротьби тому, що вважаю її марною.
19. Я хочу бути авторитетом для оточення.
20. Нерідко не полишають думки, яких слід було б позбутися.
21. Мене лякають труднощі, з якими зіткнуся в житті.
22. Нерідко почуваюся беззахисним.
23. У будь-якій справі я не задовольняюся малим, а хочу досягти максимального успіху.
24. Я легко зближуюся з людьми.
25. Я часто звертаю увагу на свої недоліки.
26. Інколи у мене буває пригнічений настрій.
27. Мені важко стримувати себе, коли я гніваюсь.
28. Я дуже хвилююсь, якщо в моєму житті несподівано щось змінюється.
29. Мене легко переконати.
30. Я відчуваю розгубленість, коли у мене виникають труднощі.
31. Мені більше подобається керувати, а не підкорятися.
32. Нерідко я виявляю упертість.
33. Мене хвилює стан мого здоров'я.
34. У скрутні хвилини я іноді поводжуся, як дитина.
35. У мене різка жестикуляція.

36. Я неохоче йду на ризик.
37. Я важко витримую очікування чогось.
38. Я думаю, що ніколи не зможу виправити своїх недоліків.
39. Я - мстивий.
40. Мене засмучують навіть незначні порушення моїх планів.

Обробка результатів

- I. Шкала тривожності: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37.
- II. Шкала фрустрації: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38.
- III Шкала агресії: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.
- IV Шкала ригідності: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Інтерпретація результатів

Для кожної групи можлива кількість балів від 0 до 20, де «0» визначається як невиявлений прояв цієї характеристики.

I. Шкала тривожності - визначає рівень здатності індивіда до відчуття тривоги: 0-7 балів - низький рівень тривожності; 8-11 балів - середній рівень тривожності; 12-16 балів - високий рівень тривожності; 17 балів і більше - дуже високий рівень тривожності.

II. Шкала фрустрації — виявляє ступінь розчарування, яке виникає через реальні або уявні перешкоди, що заважають досягненню мети: 0-7 балів - низький рівень фрустрації; 8-9 балів - середній рівень фрустрації; 10-15 балів - високий рівень фрустрації; 16 балів і більше - дуже високий рівень фрустрації.

III. Шкала агресії — виявляє підвищену психологічну активність, прагнення до лідерства через застосування сили до інших людей. Для суїцидентів допускається зниження агресивності від 10 до 0: 0—10 балів — низький рівень агресивності; 11—12 балів — середній рівень агресивності; 13—16 балів — високий рівень агресивності; 17 і більше — дуже високий рівень агресивності.

IV. Шкала ригідності - ускладнення у зміні визначеної суб'єктом діяльності за умов, що така перебудова справді потрібна. Для осіб із суїцидальною поведінкою — 13 балів і вище: 0-10 балів — низький рівень ригідності; 11-12 балів — середній рівень ригідності; 13-16 балів — високий рівень ригідності; 17 балів і більше — дуже високий рівень ригідності.

Психолог додає всі бали за 4 шкалами і визначає показник схильності до суїцидальної поведінки:

0-38 балів — рівень схильності до суїцидальної поведінки низький;

39-45 балів — рівень схильності до суїцидальної поведінки потребує уваги до підлітка;

46 балів і більше — рівень схильності до суїцидальної поведінки високий, потрібна корекційна робота.

ДОДАТОК Б

Опитувальник Т.М. Ахенбаха

Шановні батьки!

Пропонуємо список тверджень, що описують поведінку Ваших дітей і підлітків. Якщо даний пункт відповідає поведінці вашої дитини в поточний час повністю або майже повністю, то поставте, будь ласка, цифру «2» в графі відповідей. Якщо даний пункт описує поведінку, характерну для вашої дитини лише деякою мірою або тільки іноді, то, будь ласка, поставте цифру «1». І нарешті, якщо дане твердження взагалі не відповідає поведінці вашої дитини, то поставте, будь ласка, цифру «0».

	повністю або майже повністю «2»	лише деякою мірою «1»	взагалі не відповідає «0»
1. Поводиться як маленький (поведінка не відповідає віку).			
2. Огризається, сперечається.			
3. Хвалиться, задирається.			
4. Не може сконцентруватися, утримати свою увагу на чомусь одному.			

5. Не може звільнитися від нав'язливих думок.			
6. Не може всидіти на місці, невтомний, занадто активний.			
7. Занадто залежимо від дорослих, несамостійний.			
8. Скаржиться на самотність.			
9. Неорганізований, розсіяний.			
10. Багато плаче.			
11. Жорстокий, задерикуватий і злісний по відношенню до інших.			
12. Багато фантазує і вигадує, занурений у свої думки.			
13. Любить, щоб на нього звертали увагу.			
14. Навмисно ламає і знищує свої іграшки, книги, речі.			
15. Навмисно ламає і знищує речі, що належать родині, батькам та іншим людям.			
16. Непослушний удома.			
17. Непослушний в школі.			
18. Погано їсть.			
19. Не спілкується з іншими дітьми.			
20. Не відчуває себе винуватим, навіть якщо зробив щось погане.			
21. Ревнивий.			
22. Боїться, що може подумати або зробити щонебудь погане.			
23. Вважає, що завжди повинен бути бездоганим.			
24. Йому здається, що ніхто його не любить.			
25. Йому здається, що інші люди хочуть йому досадити або заподіяти шкоду.			
26. Почувається неповноцінним, нікчемним.			
27. Вплутується в бійку.			
28. Його часто дразнять.			
29. Водиться (входить в компанії) з іншими дітьми, які часто потрапляють в погані історії або навіть загівають їх.			
30. Чує речі, які, крім нього, ніхто не чує.			
31. Нестриманий, імпульсивний, діє необдуманно.			
32. Віддає перевагу самотності..			
33. Обманює, шахраює.			
34. Нервовий, чутливий, напружений.			
35. Спостерігаються нервові рухи або тики (посмикування повік, покусування губ, постукування ногою по підлозі тощо).			
36. Нелюбов з іншими дітьми.			
37. Занадто лякливий та тривожний.			

38. Часті запаморочення.			
39. Вважає себе винуватим у всьому.			
40. Перевтомлений.			
41. Занадто багато важить.			
42. Має проблеми, пов'язані зі здоров'ям, медична причина яких неясна: а) тілесні болі (не включаючи головні); б) головні болі; в) нудота, нездужання; г) проблеми з очима; д) висипи або інші шкірні захворювання; е) болі в животі або судоми; ж) відрижка; з) інші фізичні проблеми.			
43. Агресивний, нападає на людей.			
44. Погано вчиться.			
45. Погано скоординований, незграбний.			
46. Віддає перевагу проводити час і грати з дітьми більш старшого віку.			
47. Віддає перевагу проводити час і грати з дітьми більш молодшого віку.			
48. Відмовляється розмовляти.			
49. Знову і знову повторює одні й ті ж дії. (наприклад, смикає пу говіцу, перевіряє, чи закриті двері тощо).			
50. Тікає з дому.			
51. Крикливий.			
52. Потайний, тримає все в собі.			
53. Бачить щось, що, крім нього, не бачить ніхто.			
54. Сором'язливий, легко ніяковіє.			
55. Часто грає з вогнем, влаштовує підпали.			
56. Виставляє себе, блазнює.			
57. Сором'язливий або боязкий.			
58. Байдуже (з відсутнім виглядом) дивиться кудись або на щось.			
59. Краде в колі сім'ї (у батьків чи братів і сестер).			
60. Краде поза домом.			
61. Поводиться дивно. Опишіть, будь ласка.			
62. Має дивні ідеї.			
63. Упертий, похмурий і дратівливий.			
64. Раптові зміни настрою.			
65. Дметься, уразливий.			
66. Підозрілий.			
67. Лається матом, використовує непристойні слова.			
68. Занадто балакучий.			
69. Дразнить дітей.			
70. Запальний, легко виходить з себе.			
71. Занадто багато думає про секс.			

72. Загрожує людям.			
73. Прогулює школу.			
74. Недостатньо активний і енергійний.			
75. Нещасливий, сумний, пригнічений.			
76. Занадто галасливий, говорить дуже голосно.			
77. Вживає спиртне або наркотики.			
78. Свідомо ламає і псує речі.			
79. Замкнутий, не вступає в контакти з іншими.			
80. Чимось схвильований, стурбований.			